

Indries Krisztián – Békés Vera

„KŐ A SZÍVEN”

– A zsidó identitás alakulása Magyarországon – 95 kvalitatív interjú tanulságai¹

DOI 10.35402/kek.2026.2.3

ועידת התביעות

Claims Conference

Conference on Jewish Material Claims
Against Germany

In appreciation to the Conference on Jewish Material Claims Against Germany (Claims Conference)
for supporting this research project.

Köszönet illeti a Németországgal Szembeni Zsidó Anyagi Kárigények Konferenciáját
(Kárigény Konferencia) a kutatási projekt támogatásáért.

Absztrakt

A tanulmány 95 félig strukturált interjú (65 G2, 30 G3; 2022–2023) alapján tárja fel a holokauszt-érintett leszármazottak zsidó identitásának mintázatait Magyarországon, reflexív tematikus elemzéssel. Eredményeink szerint G2-ben gyakoribb a hallgatás, az ambivalencia és a családi „védő” kommunikáció, míg G3-ban nagyobb a közösségi láthatóság és az identitás nyíltabb vállalása; kevesebb rejtőzködés és óvatosság, több látható, explicit jelenlét a nyilvánosságban és a közösségi színtereken.

A vallási és kulturális identitás többnyire szétválk; a zsidó identitás meghatározása inkább kulturális–szekuláris alapú. Az antiszemitizmus kettős szerepet tölt be: fenyegetést és identitáserősítést is kivált. A „kő a szíven” metafora a krónikus, de heterogén szorongásélményt írja le; míg a rezilienciát a kreatív kifejezés és a közösségi beágyazottság támogatja. Következtetés: A G2 identitását túlnyomórészt a hallgatás, az ambivalencia és a „védő” családi kommunikáció mintázatai keretezik, ami fokozott alkalmazkodási terhekkel és fragmentált önmeghatározással járhat, ezért elsődlegesen narratív-integrációt és családközpontú, trauma-informált támogatást igénylő csoportnak tekinthetők. A posztmemória, a családi átörökítés és az aktuális társadalmi és politikai történések együtt keretezik a G3 identitását; trauma-informált, kulturálisan

érzékeny támogatás biztosítása segíthetné ennek a közösségnek a mentálhigiénéjét.

Kulcsszavak: holokauszt; posztmemória; transzgenerációs trauma; zsidó identitás; antiszemitizmus; reziliencia; Magyarország.

Abstract

This article presents the findings of 95 semi-structured interviews among second (G2) and third generation (G3) offspring of Holocaust survivors in Hungary to map patterns of Jewish identity, using reflexive thematic analysis. In G2 we find more silence, ambivalence and protective family communication; in G3, greater public visibility, less hiding and caution, and more visible, explicit presence in public and community spaces, and a more open display of Jewish identity. Religious and cultural identity tend to decouple, with predominantly secular-cultural self-definition. Antisemitism plays a dual role - both threatening and identity - strengthening. The “stone on the heart” metaphor captures persistent yet heterogeneous anxiety; creative expression and community embeddedness support resilience. Conclusion: G2 identity is largely framed by patterns of silence, ambivalence, and “protective” family communication, which may be accompanied by heightened adaptive burdens and a fragmented self-definition; therefore, they can be regarded as a group that primarily requires narrative integration and family-centered, trauma-informed support. Postmemory, familial transmission, and current socio-political processes jointly frame G3 identity; the provision of trauma-informed,

¹ A kutatás a Ferkauf Graduate School of Psychology, Yeshiva University, New York és az ELTE Társadalomtudományi Kar (Budapest), Társadalmi Traumák Kutatócsoportja kollaborációjában valósult meg a Claims Conference támogatásával.

culturally sensitive support could help strengthen this community's mental health.

Keywords: Holocaust; postmemory; transgenerational trauma; Jewish identity; antisemitism; resilience; Hungary.

Bevezetés

A holokauszt túlélőinek másod – és harmadgenerációs leszármazottjai körében a zsidó identitás kialakulása és megélése összetett pszichoszociális folyamat, amelyre a családi történet, a transzgenerációs traumák és a történelmi – társadalmi kontextus egyaránt hatással van. A szocializmus időszakában Magyarországon sok zsidó család a diszkreciót és az asszimilációt választotta, míg az 1989 – 90-es rendszerváltást követően megindult a zsidó közösségi élet reneszánsza.

A magyarországi holokauszt-túlélők és leszármazottjaik identitásának transzgenerációs vizsgálata betekintést nyújt abba, hogyan formálódik az egyéni és kollektív önazonosság a trauma hosszú távú hatásain keresztül. A magyarországi sajátosság abban rejlik, hogy a poszt-szocialista örökségek, a jelen politikai diskurzusok és a poszt-holokauszt identitások egymással szorosan összefonódnak, ami párhuzamba állítható Assmann (2013) kulturális emlékezetelméletével, amely szerint a traumatikus múlt feldolgozása az aktuális társadalmi és politikai környezet függvénye.

A jelen tanulmány célja feltárni, hogyan alakul és milyen formákban nyilvánul meg a zsidó identitás azoknál az egyéneknél, akiknek családját közvetlenül érintette a holokauszt. A vizsgálat különös figyelmet fordít a transzgenerációs trauma hatására és ennek a mentálhigiénés aspektusaira, a vallási és kulturális identitás viszonyára, valamint arra, miként befolyásolja a zsidó identitás a társas kapcsolatokat és az értékrendet.

A holokauszt – trauma és zsidó identitás többszintű megközelítése

A zsidó identitás holokauszt utáni formálódásának megértéséhez komplex elméleti keretre van szükség, amely a makroszintű kulturális folyamatoktól a mélylélektani mechanizmusokig terjedő dimenziókat integrálja. Ez a többrétegű megközelítés teszi lehetővé, hogy megragadjuk azt az összetett folyamatot, amelyben a kulturális emlékezet keretezi a családi traumaátadást, ez individuális posztmemóriává alakul, majd etikai identitássá kristályosodik.

A kulturális emlékezet makroszintje

Jan Assmann (2013) elmélete alapján különbséget tehetünk a kommunikatív emlékezet – amely személyes emlékeken alapul és 3–4 generációt fog át – és a kulturális emlékezet között, amely intézményesített, ritualizált formában őrzi a kollektív múltat. A holokauszt kapcsán napjainkban épp e két forma közötti átmenet tanúi vagyunk: az utolsó túlélők halálával a személyes tanúságtétel fokozatosan átadja helyét az intézményesített emlékezetnek. A kulturális emlékezet megalapozó narratívákat teremt, amelyek identitásképző funkcióval bírnak – a holokauszt ilyen meghatározó eseménnyé vált a zsidó közösség számára.

A transzgenerációs trauma köztes szintje

Kellermann (2001) négy mechanizmust azonosít a trauma családi átadásában: a pszichodinamikus szinten tudattalan projekciók és azonosulások működnek; a szocializációs dimenzióban gyermeknevelési mintázatok és kommunikációs stílusok közvetítik a traumát; a csalárendszer szintjén szerepek, határok és titkok formálják az átadást; végül a biológiai mechanizmusok epigenetikai változásokon és stresszválasz-mintázatokon keresztül érvényesülnek.

Danieli (1998) a túlélő családok adaptációs stratégiáit tipizálva négy mintázatot különít el. Az „áldozat családokban” passzivitás és folyamatos gyász uralkodik, a „harcos családokat” kontroll és állandó készenlét jellemzi, a „megszállott családokban” a múlt dominanciája és rituális emlékezés figyelhető meg, míg a „néma családok” a tagadás és elfojtás stratégiáját követik. Magyarországi második generációs Holokauszt-leszármazott mintán a Danieli paradigma szerinti szülői poszttraumás adaptációs stílusok hatása az utódok mentális egészségére az intenzívebb, traumával átitatott szülői működésen keresztül történik, melyek a leszármazottaknál nagyobb „adaptációs terhet/erőfeszítést” váltanak ki, és ez közvetítő úton több PTSD/C–PTSD, szorongás és depresszió tünettől jár (Békés–Starrs 2024; Békés Starrs 2024a).

A posztmemória mikroszintje

Marianne Hirsch (2012) posztmemória-konceptiója szerint a leszármazottak nem közvetlen emlékezetten, hanem mediált kapcsolaton keresztül viszonyulnak a múlthoz. Fényképek, történetek

és tárgyak közvetítésével képzeleti rekonstrukciót hoznak létre, amely intenzív érzelmi bevonódással jár. A trauma megtestesült tudásként, testi szinten is öröklődik. A posztmemóriát fragmentált narratívák, érzelmi telítettség, az emlékezés imperatívusza, valamint a kreativitás és képzelet meghatározó szerepe jellemzi a múlt rekonstrukciójában.

Az etikai identitás kristályosodása

Az etikai identitásra vonatkozó értelmezés részben Erős Ferenc identitáskutatásaira, részben a jelen kvalitatív elemzés szerzői interpretációjára támaszkodik. A trauma kollektív feldolgozása specifikus értékorientációt eredményez. A világ jobbá tételének morális kötelessége, a társadalmi igazságosság iránti elkötelezettség, a kisebbségek védelmének és az üldözöttekkel való szolidaritásnak az ethosza alakul ki. Ez kritikai gondolkodásban, tekintélyellenességben, valamint az oktatás és tudás, mint túlélési stratégia felértékelődésében nyilvánul meg.

Erős Ferenc (2007) a magyar kontextus sajátosságait elemezve rámutat a kettős identitás dilemmájára, az asszimiláció kudarcának traumájára, a szocializmus alatti „láthatatlan zsidóság” jelenségére, valamint a rendszerváltást követő identitásrekonstrukció folyamataira.

Pszichoanalitikus szempontok

Az interszubjektív pszichoanalízis (Stolorow et al., 1994) perspektívájából az implicit relacionális tudás nem-verbális szinten, projektív identifikáción és egyéb mélylélektani mechanizmusokon keresztül adódik át. A sebezhetőség élménye és a feldolgozatlan veszteségek generációkon át tovább élnek, formálva az utódok pszichés valóságát.

Integratív megközelítés: a HITT modell

A Historical Intergenerational Trauma Transmission (HITT) modell e különböző szinteket egységes keretbe foglalja, öt dimenziót meghatározva: családi sérülékenység, utódsérülékenység, családi reziliencia, utódreziliencia és történelmi morális sérülés. A modell újítása, hogy nemcsak a patológiás folyamatokat, hanem a reziliencia védőfaktorait is integrálja – így a családi kohézió és a pozitív értékek átadása ellensúlyozhatja a traumatranszmisszió káros hatásait (Békés és Starrs, 2024b). A történelmi morális sérülés koncepciója pedig megragadja azokat az erkölcsi dilemmákat és terheléseket, amelyek

a túlélést kísérő morális kompromisszumokból fakadnak (Starrs – Békés 2024 Békés – Starrs 2024c).

A továbbiakban a HITT-modell ismertetése Békés és Starrs (2024b) tanulmányában bemutatott koncepcionális modelljére épül. Ez a többszintű elméleti keret nem hierarchikus rendszert alkot, hanem egymást átható, kölcsönösen meghatározó dimenziókat, amelyek együttesen teszik értelmezhetővé a zsidó identitás komplex formálódását a holokauszt árnyékában.

Módszertan

A kutatás az ELTE Társadalomtudományi Karának Társadalmi Traumák Kutatócsoportja és a Ferkau Graduate School of Psychology, Yeshiva University (New York) együttműködésében valósult meg, a Claims Conference támogatásával. A vizsgálat első szakasza 2020-ban egy online kérdőíves kutatás volt, amelyben 734 másod – és harmadgenerációs holokauszt-túlélő vett részt (Békés, Yeshiva University). A második, kvalitatív szakasz 2022–2023 között zajlott. Az interjúkat ELTE szociológia szakos és az OR – ZSE szociális munkás hallgatói készítették, az interjúprotokollt és módszertani felkészítést Békés Vera, Háberman Zoltán, Indries Krisztián, és Kövér–Van Til Ágnes vezette.

A kutatás időzítése több szempontból is kritikus volt: egyszerre volt jelen a politikai polarizáció csúcspontja, a liberális identitások pejoratív címkézése a köznyelvben („libsizés”), az ukrajnai háború trauma-reaktíváló hatása, valamint a holokauszt-érintettek identitásának és történeteinek politikai instrumentalizációja elleni védekezés szükségessége a zsidó közösségben. A nacionalista diskurzus, a Horthy – korszak rehabilitálására tett kísérletek, valamint az antiszemitizmus rejtett és nyílt formái erősíthetik az „ellennarratívát” és a vállalt zsidó identitás szükségességének attitűdjét.

Összesen 95 félig strukturált interjút végeztünk Budapesten és környékén élő résztvevőkkel, akiknek legalább egyik szülője vagy nagyszülője holokauszt-túlélő volt. A mintát 65 második generációs (túlélők gyermekei) és 30 harmadik generációs (túlélők unokái) személy képezi. Az interjúalanyok életkora 30 és 80 év között változott. Az interjúk fókuszában az identitás alakulása, a családi emlékezet, a vallási gyakorlat valamint a társas kapcsolatok és a trauma-átadás kérdései álltak. Az interjúk félig strukturált kérdéscsomag alapján készültek, amely az identitás, családi emlékezet, vallási gyakorlat, társas kapcsolatok és megküzdési stratégiák témaköreit fedte le.

Az interjúk szövegét tematikus elemzéssel dolgoztuk fel. A tematikus elemzés kvalitatív kutatási módszer, amely rugalmas és sokoldalú, és amellyel az adatkészleten belüli minták, témák és jelentéssz összefüggések azonosítása, elemzése és értelmezése történik. A cél a vizsgált jelenség árnyalt, mélyreható megértése (Braun – Clarke, 2006). Kódolási folyamaton keresztül azonosítottunk visszatérő gondolatokat, fogalmakat vagy mintákat, amelyeket aztán témákká, visszatérő motívumokká és kategóriákká szerveztünk. Ilyen visszatérő motívumok (kategóriák) például identitásfelvállalás, trauma – hatás, vallási szokások. Az alábbiakban a legfontosabb eredményeket és azok értelmezését mutatjuk be, hivatkozva a releváns szakirodalmi kontextusra.

Eredmények

Generációk közötti különbségek az identitás kommunikációjában

Több második generációs interjúalany felidézte, hogy a 70-es és 80-as években szülei tudatosan intették őket: „ne mondd az óvodában/iskolában, hogy zsidó vagy (G2)”. Ez a titkolózás volt az otthoni „politika” a Kádár – korszakban, ami megfelelt az korszak szociopolitikai környezetének.

Ugyanakkor a második generáció körében találkozhattunk egy kiegyensúlyozottabb kommunikációs modellel is. Egy 1948-ban született interjúalany beszámolt arról, hogy családjában „se tabu nem volt a téma, de naturális részleteket sem mondtak (G2)”. Ez a középút jellemzően 8 éves korban kezdődött, amikor az édesanya „azt a szót bevezette, hogy mi zsidók vagyunk és a zsidókat üldözték a háborúban (G2)”. Érdekes módon ebben a modellben az „antiszemitizmus” szó is korán megjelent a gyermeki tudatban: „azt a szót is emlékszem így 8 évesen: antiszemitizmus (G2)”.

Az interjúk során különösen érdekesen jelent meg a családi kommunikáció kétarcúsága. Egy interjúalany beszámolt arról, hogy „erről úgy nem beszéltünk a családban. Tehát hogy... Persze tudtam, hogy az anyukám testvére meghalt, mert ő állandó téma volt, de nem egy ilyen erőltetetten, csak hát a fényképeket láttam róla, meg a nagymamám ugyanúgy mesélt róla, szinte, minthogyha még mindig családtag lenne, tehát egy ilyen élő történetek voltak róla. (G2)” Ez a narratív folytonosság rámutat arra, hogy a családi emlékezet fenntartása mellett a trauma explicit feldolgozása gyakran elmaradt.

A családi emlékezet fenntartásának különleges formái is megjelentek. Egy interjúalany beszámolt arról, hogy édesanyja titokban gyűjtött mécses a fürdőszobában az elpusztult rokonok emlékére: „az ő emlékére gyűjtotta meg, de ez nagyon jellemző volt, hogy addig nem gyűjtotta meg és nem beszélt róla, amíg mi ébren voltunk. Tehát a mi lefekvésünk után meggyújtott egy mécses a fürdőszobában Helénke emlékére. (G2)” Ez a rejtett rituálé jól mutatja a családi emlékezet ambivalens természetét.

Egy másik mintázat is kibontakozott az interjúkból: a korai, de kontrollált identitás – kommunikáció. Egy második generációs interjúalany beszámolt arról, hogy „azt hiszem, majdnem biztos, hogy 8 éves voltam és a nővérem 10, amikor Anyukám ezt a szót bevezette, hogy mi zsidók vagyunk és a zsidókat üldözték a háborúban. Erre a két mondatra emlékszem, a holokauszt szó nem létezett a magyar szótárban akkor. (G2)” Ez a korai, de szabályozott információátadás jellemző volt több családban: „amennyit mondtak, mondtak, az én Anyukám például... és valahogy mi gyerekek is és tudomásom szerint a korcsoportomban minden gyerek érezte, hogy jobb, ha nem kérdezzünk részleteket. (G2)”

Ugyanakkor a rendszerváltás után a 90-es években egy nyitási folyamat indult meg: a korábban tabuként kezelt zsidó származásról egyre többen kezdtek nyíltan beszélni. A vizsgált minta alapján a „végre lehet beszélni” mentalitás katalizátorként hatott a kelet-európai zsidó identitás újrafogalmazására. Többen említették, hogy tizenéves korukban vagy fiatal felnőttként kezdtek tudatosan kapcsolódni zsidó közösségekhez (például ifjúsági csoportokhoz, nyári táborokhoz, Izraelbe szervezett utazásokhoz). Ez az időszak sokaknál identitásuk újrafelfedezését jelentette. Egy interjúalany beszélt arról, hogy „azok, akik ’89 – ’90-ben voltak kamaszok, náluk megjelentek a mindenféle szervezetek. Nekem minden unokatestvérem vagy Izraelben volt, vagy a Szarvasi táborban voltak, tehát mindenkinek volt valamiféle kötődése (G3).”

Ezzel szemben a harmadik generáció tagjai – akik már a 90-es években vagy később szocializálódtak – eleve szabadabban vállalhatták identitásukat nyilvánosan. Többen hangsúlyozták, hogy „középiskolában már nem titkoltam a zsidó származásomat (G3)”, sőt büszkeséggel beszéltek róla.

A generációk közötti különbségekben a történelmi kontextus szerepe meghatározó. A szocialista rendszerben a zsidó identitás privát ügygévált, amelyet „tartsunk otthon”, ezzel szemben a

posztszocialista időszak a közösségi identitás újrakezdetét hozta. Ez a minta összhangban áll más poszt-holokauszt társadalmak tapasztalataival, ahol a második generáció gyakran identitás-konfliktusokkal és ambivalenciával küzdött, míg a harmadik generáció már bátrabban kereste gyökereit és közösségét (Kellermann 2001; Erős 2007).

A transzgenerációs trauma és az identitás kapcsolata

A holokauszt traumája generációkon átívelően formálta a vizsgált személyek identitását. Szinte minden interjúban megjelent annak tudata, hogy a felmenők átérték a vészidőszak borzalmait, és ennek hatása van a leszármazottak életére. Több résztvevő expliciten megfogalmazta, hogy „az ő traumájuk engem is befolyásol, az én életemre is kihatással van” (G3). Az egyik harmadik generációs interjúalany így fogalmazott: „amikor rájöttem arra, hogy az ő traumájuk az én identitásomat is meghatározza, sőt a napi viselkedésemet is befolyásolja, az komoly fordulópont volt az életemben. (G3)”

A holokauszt-émlékezet és a trauma átöröklése a zsidó identitás egyik központi elemévé vált a másod- és harmadgenerációs túlélők leszármazottjainál. Még ha a családban nem is kerültek szó szerint átadásra a traumatikus emlékek, a félelem és szorongás bizonyos formái tudattalanul beépültek a következő generációk pszichéjébe. Az interjúban gyakori „csak utólag tudtam meg”, „nem beszéltek róla” típusú emlékek, amik arra utalnak, hogy a hallgatás (vagy félinformációk), a tudáshiány már önmagában is aláássa a pszichés integritást. A beszámoló önéletrajzok, noha nem tekinthetők klinikai diagnózisnak, de az életminőséget befolyásoló pszichés megéléseket jelölnek.

A transzgenerációs trauma egyik metaforája a „kő a szíven” kifejezés volt. Egy második generációs interjúalany a Napfény íze című film utolsó jelenetére hivatkozva fogalmazta meg: „az én szívemen születésemtől ott van egy kő, amivel én megtanultam együtt mozogni (G3)”. Ez a metafora jól kifejezi azt az állandó szorongást, amely áthatja a leszármazottak életét: „mindannyiunkon ott van egy állandó szorongás a mélyben, nincs megfogalmazva pontosan, hogy miről szól (G3)”.

Ez a mélyben meghúzódó szorongás konkrét pszichológiai tünetekben is megnyilvánul. Ugyanez az interjúalany beszámolt arról, hogy amikor különböző terápiás módszerek során azt kérték tőle, hogy „Menj vissza egy olyan helyre, ahol te felhőtlenül

boldog voltál!”, akkor „mindig azt éreztem, hogy olyan hely nincs az én életemben, ahol azt mondhatnám, hogy felhőtlen G2”. Ennek a „kőnek” a jelenléte megakadályozza a teljes elfeledkezést és gondtalanságot. A „kő a szíven” metafora hatékony képi eszköz, de fontos hangsúlyozni, hogy a trauma megélése rendkívül heterogén: vannak, akik ezt az állandó szorongást érzik, míg mások a trauma ellenére kiegyensúlyozott életvezetésről számolnak be. A metafora használata tehát inkább egy lehetséges pszichológiai mintát jelöl, mintsem univerzális általánosítható tapasztalatot.

Figyelemre méltó az egyik interjúalany beszámolója a trauma átadás mechanizmusáról: „nálunk fokozta a traumát, hogy tabusítás volt, ez egy stratégia. Ez nálunk teljesen nyíltan volt, a nagymamám mindent nyíltan mesélt... az anyukám egy az egyben mindent elmondott nekem kicsi koromtól kezdve (G3).” Ez a nyílt kommunikáció azonban paradox módon megnehezítette a feldolgozást: „Felnőtt fejjel én most azt gondolom, hogy olyan tehernek a rátevése volt, ami meg éppen ezért volt nehéz nekem (G3).” Ezekben az interjúrészekben több más interjúhoz hasonlóan megjelenik a más kutatásokból is ismert tabusítás – nyíltság paradoxon, a narratív átadás vs. hallgatás mintázat (Kellermann 2001).

A trauma szomatikus megnyilvánulásai is megfigyelhetők a leszármazottaknál. Egy interjúalany beszámolt arról, hogy „a mai napig hogyha a Holokauszt téma van, akkor ilyen testi szindrómáim lesznek. Ilyen furcsa érzés, előnt a meleg, a verejték, vagyis a trauma jelei abszolút megjelennek rajtam. De csak ezzel a témával kapcsolatban jelennek meg rajtam ilyen jellegű testi szindróma jelek (G2).”

A transzgenerációs trauma továbbörökítése a harmadik generáción is megfigyelhető. Egy második generációs édesanya részletesen beszámolt 1975-ben született fiáról, akinél „ugyanúgy készenlétben áll, hogyha bármikor baj történik, akkor ott legyen... mint egy készenlétben álló tűzoltóságnak a parancsnoka (G2)”. Ez a hipervigilancia konkrét példákra keresztül is megmutatkozott: amikor a szülők késő este jelezték, hogy útközben megállnak aludni, a fiú azonnal részletes biztonsági utasításokat adott: „A kocsit egy olyan helyen hagyjátok a parkolóban, ahol van világítás, ne hagyjátok bent a kompjutert a kocsiban G3”. Az édesanya reflexiója szerint „ez a gyerek úgy érzi, hogy ő a mi apánk, és mi egy kicsit még tapasztalatlan vagy felelőtlen... gyerekek vagyunk (G2)”.

Az interjúk gyakran érzelmi megterhelődésről tanúskodtak, a sírás és a „nem lehet feldolgozni”

megjegyzések az identitás és emlékezés továbbra is fennálló pszichés megdolgozatlanságát, a trauma elmeséletlenségét jelzik. Bar – On (1995) „kettős fal” elmélete jól leírja a generációs különbségeket: a fiatalabbak nyitottabban beszélnek, míg a harmadik generációban megjelennek az érzelmi kimerültség jelei „elég már belőle (G3).”

Azonban több interjúalany arról számolt be, hogy a beszélés nem okozott különösebb nehézséget számukra. Az egyik alany így fogalmazott: „Nem, egyáltalán nem [nehéz beszélni erről]. Egyrészt már elég idős vagyok hozzá, másrészt meg nem én éltem át, én csak hallottam a történeteket. (G3)”. További kutatásokat igényelne a harmadik generáció megküzdési mintázatainak az identitással való összefüggése.

A kreatív feldolgozás mint megküzdési stratégia

Az interjúk során felbukkant egy különösen érdekes jelenség: a trauma kreatív kifejezése és feldolgozása. Egy interjúalany beszámolt arról, hogy „írtam szövegeket, akár prózai, akár verses formában és akkor nagyon erősen előjöttek Holokaust képek, de emlékszem, hogy ezek kifejezetten traumatikus emlékekhez voltak köthetők. (G3)”

Ez a kreatív feldolgozás különösen intenzív volt a rendszerváltás időszakában: „Amikor az ember életében vannak személyes sorsfordulók, akkor szoktak ezek aktiválódni. A fiatal felnőttnél egy normatív krízis és akkor egy csomó minden például gyermekkori nehézségek, akkor ezek felerősödnek és nekem ez pont a rendszerváltásra esett. (G3)”

A kreatív munka során megjelenő képek mélyen gyökereznek a családi narratívákban: „az egyik ilyen kép, metafora az arról szól, hogy a Holokaustban meghalni azt én egy verses formában leírtam. Úgy volt az egész, hogy a dédapám, aki kvázi meghalt és mégis ő mondja el, hogy mi történt, azonban ezt héberül mondja és én nem is értem, hogy mit mond csak sejtem (G3).”

A kreatív feldolgozás másik formája a regényírás. Egy második generációs női interjúalany beszámolt arról, hogy megírta a „XY regényét”, amely „nem életrajzi, mert a főszereplő kislány 16 éves ... nekem egy jobb változatom (G2)”. A regény egy „választott apát” is bemutat, „az is egy Holokaust-túlélő, ahogy a kislány is egy elárvult Holokaust-túlélő. Itt van egy olyan apa, amit én is szerettem volna, ha lett volna (G3)”. A kreatív feldolgozás viszonylag ritkább megjelenése az interjúkban

összefügghet azzal, hogy a kutatás nem művészetterápiás kontextusban zajlott. Az irodalom- és művészetterápiás önismereti munka és a zsidó identitás alakulása további kutatásokat igényel.

A vallási gyakorlat és a kulturális identitás szétválása

Az interjúk tanúsága szerint a megkérdezettek többségénél a zsidó identitás elsősorban kulturális, családi és történelmi identitásként van jelen, és csak kisebb részben, vagy egyáltalán nem, vallási jellegű.

Többen expliciten kijelentették: „Nem vagyok vallásos, inkább identitásom van (G3)”. Egy második generációs nő megfogalmazta: „Nem tartok semmiféle ünnepet... Inkább azt hiszem, nem vallásosságom van, hanem identitásom (G3).” Ez a kijelentés világosan elkülöníti a vallási hovatartozást a kulturális identitástól. A mintában döntően a kulturális–szekuláris önmeghatározás jelent meg.

A vallásosság elvesztése gyakran a holokaust közvetlen következménye volt. Egy második generációs interjúalany beszámolt arról, hogy édesanyját „ugyanúgy vallásosan nevelt a háború előtt, mint a legtöbb család, és mi már ebből semmit nem kapunk (G3)”. A nagymama még „a nagy ünnepek előtt elment a templomba (G3)”, de ez is titokban történt: „azt az emlékem van, hogy már a nagymamám is... ő a nagy ünnepek előtt elment a templomba. Egyébként szerintem Anyám kérése lehetett, de mindegy, soha nem mondta nekünk, csak valami véletlen folytán kiderült (G3)”.

Egy másik interjúalany hangsúlyozta: „egyébként nem tartok semmiféle szokást, illetve nem is tartottam soha. Közösségekbe nagyon fiatal koromban mentem, de igazából nem azonosítom magam [a vallással], de ez az élmény meghatározó az életemben. (G3)” Ez a megállapítás jól mutatja a vallási gyakorlat és a kulturális identitás közötti szétválást.

Több interjúalany is beszámolt arról, hogy családjá hagyománytisztelő volt ugyan (például nem tartottak karácsonyt, de Hanukakor gyertyát gyújtottak; a kóserság bizonyos szabályait a nagyszülők még tartották), azonban a vallás lényegi elemei – a hit, a rendszeres szertartások – háttérbe szorultak vagy hiányoztak. Gyakori önmeghatározás volt a „hagyománytisztelő, de nem vallásos család” (G2, G3) kifejezés.

Ugyanakkor apró hagyományi elemek észrevétlenül átszűrődtek a családi életbe. Egy interjúalany beszámolt arról: „szombatoként találkozott

a család. Míg tudtam, hogy más osztálytársaim családjai, családtagjai mondjuk vasárnap találkoztak. Nálunk ez a szombat volt mindig. Nagyon sokáig nem raktam össze, hogy ez valami hagyományból begyűrűzhetett a családba. (G3)”

A másod- és harmadgenerációs magyar zsidó identitás gyakran szekuláris természetű: elsősorban a közös történelem, az emlékezet és a kulturális szokások adják az identitás tartalmát, nem pedig a vallásos hit. Több interjúalany esetében nem belső valóságosságot, hanem inkább szimbolikus–performatív identitáskifejezést jelentett (pl. vallási rítusok tanulása, kippaviselés, kóser étkezés). Ez egybevág a Európai trendekkel is, miszerint a diaszpóra zsidóság jelentős része kulturálisan zsidónak tartja magát, vallási kötődés nélkül (Cohen – Eisen, 2000; Erős – Vajda – Kovács, 1998).

Közösségi kötődés és társas kapcsolatok

Az interjúk egyik érdekes tanulsága, hogy a vizsgált személyek többsége tudatosan vagy öntudatlanul erős zsidó közösségi kötődéseket alakított ki élete folyamán. Többen számoltak be arról, hogy gyermekkori vagy fiatalkori barátai „utólag kiderült, hogy mind zsidók voltak (G 3)”, noha erről gyerekként nem beszéltek. Ez arra utal, hogy közös kulturális háttér vagy hasonló családi attitűdök alapján a zsidó származású fiatalok gyakran egymásra találtak, még akkor is, ha explicit módon nem osztották meg egymással identitásukat, tudatosan nem is gondolkodtak a számukra rokonszenves személy származásáról.

Az otthonosság érzése a zsidó közegben különösen erősen jelent meg. Egy második generációs interjúalany így fogalmazott: „Van egy otthonosság érzés a zsidó körökkel. Az, hogy nagyon hasonlókat viccelünk, nagyon hasonló poénokat értünk meg, hasonlóak az asszociációink, ez az otthonosság-érzés természetesen nagyon megvan. (G3)”

A párválasztás terén is megfigyelhető hasonló minta. Az egyik interjúalany elmondta: „A párválasztás során egy darabig nagyon meghatározó volt, ugyan nem zsidó társam lett, de sokáig egyébként azt még számításba vettem. A baráti körben is meghatározó volt, de nyilvánvalóan nem ez alapján választ az ember magának barátokat, de nyilván a szociokulturális közegben ez nem ritka és emellett ez egy beszédtema is. (G3)”

Egy másik interjúalany beszámolt arról, hogy „édesapámnak fontos volt a zsidó identitása, csak zsidó lányoknak udvarolt; nekem végül a feleségem is zsidó lett, bár lehet, hogy ez csak véletlen vagy

sorsszerű (G3)”. Másoknál vegyes házasság fordul elő (nem zsidó pár), viszont ilyen esetekben is gyakran megfigyelhető, hogy a zsidó fél számára fontos saját identitásának megőrzése és továbbadása.

Az otthonosság érzése a zsidó közegben gyakran megjelenő motívum. Több interjúalany kiemelte, hogy bizonyos helyzetekben „testi vagy lelki szinten érezzük úgy, hogy ott helyünk van” (G3), amikor más zsidó származású emberek között vannak. A közös identitás egy „közös nyelvet” biztosít: az egyik interjúalany megfogalmazása szerint „van egy ki nem mondott közös nyelv, velük mindig másfajta rezgés van... jobban megértjük egymást, nem kell egy csomó mindent kimondani” (G3).

Figyelemre méltó a fentebb már említett, de empirikusan nehezen alátámasztható „öntudatlan zsidó kapcsolódás” jelensége. Az interjúalanyok beszámolóit szerint vegyes (nem specifikusan zsidó) csoportokban és közösségekben zsidó származású személyek anélkül, hogy ismernék egymás családi hátterét és anélkül, hogy ezen szempont szerint keresnének kapcsolatokat, gyakran spontán szimpatikusnak találják egymást, könnyebben barátkoznak, sőt párkapcsolatokat is létesítenek. A közös kulturális háttér – implicit kommunikációs mintázatok, humor, értékek révén – rejtett kapocsként működik, amely tudattalan szinten is befolyásolja a társas vonzódást. Az öntudatlan zsidó kapcsolódás jelensége szociológiailag magyarázható közös szocializációs mintázatokkal és kulturális kommunikációs stílusokkal, noha a jelenséget megelőző között előfordul egyfajta misztikus színezetű magyarázat, mintha a jelenség túlmutatna a szociálpszichológiából ismert homofilián (Angelusz – Tardos, 2005; McPherson – Smith – Lovin – Cook, 2001), amely általában tudatos vagy könnyen felismerhető hasonlóságokon alapul. A zsidó identitás, hasonló családi sorsok és a spontán rokonszenvi érzések további kutatási irányokat képezhetnek.

Antiszemizmus és identitásvállalás

A magyarországi társadalmi közeg fontos tényezője a zsidó identitás megélésének. Az antiszemizmus tapasztalata szinte minden interjúban felbukkant valamilyen formában, és érdekes módon kétarcú hatást gyakorolt az identitásra. Egyrészt, több interjúalany megjegyezte, hogy ha nem érzékelne antiszemita megnyilvánulásokat a társadalomban, talán kevésbé lenne tudatában zsidó identitásának. Egy második generációs nő megdöbbentő őszinteséggel mondta: „Ha nem lenne antiszemizmus, nem is

érezném magam zsidónak, mivel nem kaptunk valósi nevelést. Az antiszemitizmus miatt tudja valaki, hogy igazán zsidó (G3)."

Ez a paradoxon rávilágít arra, hogy a kisebbségi identitás sokszor a többségi társadalom negatív visszajelzései erősítik meg: a kirekesztés élménye identitásképző erővel bírhat. Ez összhangban áll az identitásfenntartás szociálpszichológiai magyarázataival, amelyek szerint a csoporttagság tudata felerősödhet, ha a csoportot külső fenyegetés vagy előítélet éri (Branscombe – Schmitt – Harvey 1999).

Érdekes módon azonban vannak olyan interjúalanyok is, akik kevésbé tapasztaltak antiszemitizmust. Az egyik beszámolt arról: „Én ezt soha nem éreztem sehol sem az én életemben... az én osztálytársaim, az én barátaim között ez soha nem volt téma... Tulajdonképpen én eddig csak előnyeit láttam ennek a dolognak (G3)."

Különösen pozitív tapasztalatokról számolt be egy másik harmadik generációs nő alany: „én azon szerencsések közé tartozom, aki még nem találkozott személyének vagy környezetének szóló antiszemitizmussal, ez egyébként egy pozitív hír, nem? (G3)”. Ez az interjúalany hangsúlyozta, hogy tudatosan kerül az előítéleteket: „énnekem nincs megengedve semmilyen előítélet. Magamnak letiltom (G3)."

Másik interjúalany hasonlóan fogalmazott: „Antiszemitizmussal már korábban is találkoztam, de megkülönböztető bánásmóddal egyáltalán nem. (G3)”. Ez rámutat arra, hogy az antiszemitizmus tapasztalata egyénileg változó lehet, és függ a társadalmi közegetől, a földrajzi helyzettől és az egyén személyes körülményeitől.

Történelmi kontextusban különösen érdekes a Kádár-korszakra vonatkozó reflexió: „a Kádár-korszak második fele... elkezdődött egy olyan liberalizálódás, hogy onnantól kezdve, ha nem szervezkedtél a rendszer ellen, akkor békén hagytak. És ez nekünk egy nagyon nagy biztonságot adott... a Kádár minden volt, csak antiszemita nem. Úgyhogy a Kádár-időszak alatt a zsidóknak nyugta volt. (G2)”. Ez a biztonságérzet különösen éles kontrasztot képezett a rendszerváltás utáni időszakkal: „a rendszerváltás után, akkor ez a fel nem dolgozott antiszemitizmus a magyar lakosság egy jelentős részének a palackból kitört (G2)”. A fenti téma az antiszemitizmus bűvópatakszerű jelenléte, de a nyílt antiszemitizmustól való védettség érzése a Kádár-korszak és az államszocializmus alatt más interjúkban is megjelenik, hasonlóan a rendszerváltás utáni nyílt antiszemitizmus miatti tehetetlen düh, sokk-értetlenség vagy fenyegetettség érzése.

Az antiszemitizmus tapasztalata sokféle formában jelent meg az interjúkban, és heterogén hatást gyakorolt az identitásra. Egyes interjúalanyoknál az antiszemitizmus megerősítette a zsidó identitást, mások számára fenyegetést és szorongást okozott, míg néhányan alig vagy egyáltalán nem tapasztaltak diszkriminációt.

A megküzdési stratégiák sokfélesége

Az interjúk során különböző megküzdési stratégiák rajzolódtak ki.

Néhányan a derűs hozzáállást emelték ki: „szérintem leginkább ez volt a megküzdési stratégia talán, hogy derűsen tovább lépünk, és éljük az életünket (G2)”. Ez az optimista szemlélet gyakran a családi környezet hatására alakult ki: „annyira derűsek voltak az én nagyszüleim mindezek ellenére, amiken keresztülmentek, hogy ezt igazából soha nem traumaként éltem meg (G3)."

Mások tudatos feldolgozási módokat alkalmaztak. A holokauszt traumájának átható jelenléte ellenére az interjúalanyok többsége tudatos erőfeszítéseket tesz arra, hogy a trauma terhére csökkentse a következő generációk számára. Az egyik édesanya kifejezetten hangsúlyozta, hogy „nagyon szeretném, ha a lányom már ezt a szorongást nem vinné tovább (G2)."

A pszichoterápiás segítségkérés is megjelent. Egy második generációs interjúalany részletesen beszámolt terápiás tapasztalatairól: „Nekünk még kötelező is volt saját pszichoanalízisbe menni ahhoz, hogy elkezdhesünk dolgozni pszichológusként. Én 5 évig, összesen 3 menetben jártam pszichoanalízisbe G3”. Később más módszereket is kipróbált: „Rogers-féle terápiás képzésben is vettem részt, a tranzakcióelemzésben is, és ezekben én kaptam támpontot (G3)”. A tudatos pszichoterápiás segítségkérés inkább nőknél volt gyakoribb a mintában, és kiemelendő a többször is említett humor, mint az adaptációt szolgáló elaboratív traumafeldolgozási mód.

Értékek, világnézet és emlékezet

Az interjúk rávilágítottak arra is, hogy a zsidó identitás erőteljes hatást gyakorol a vizsgált személyek értékrendjére és világnézetére. Általános tendencia, hogy a másod- és harmadgenerációs interjúalanyok liberális, toleráns értékrendet vallanak magukénak, amit nem kis részben zsidó identitásukból és családi örökségükből vezetnek le.

Az egyik interjúalany kifejtette: „én zsidóként különösen nem bélyegezhetek meg másokat

semmiféle másságuk miatt... mindig védelmező voltam, ha igazságtalanságot éreztem kisebbségekkel szemben (G3)”. Ebből kitűnik a morális küldet tudat és érzékenység, amelyet a családi trauma és a zsidó hagyomány együttese hívott életre.

Egy másik interjúalany így fogalmazott: „az ember innentől kezdve odaáll a gyengék mellé, a védtelenek mellé, sokkal érzékenyebb ezekre a témákra. És bárki, ha az ember úgy érzi, hogy bárkit bánthanak, akkor előjönnek zsigerileg ezek az érzések, hogy hát ettől a családomnak már volt rossz. (G3)”

A zsidó identitáshoz kapcsolódó értékrend gyakran szélesebb társadalmi kérdésekre is kiterjed: „A Holokauszt mint példa tökéletes volt számomra olyan értelemben, hogy mi az, amit az emberiségnek el kellene kerülnie, ha van rá módja G3”.

A politikai kérdésekben való állásfoglalás is megjelent. Egy második generációs interjúalany egyértelműen fogalmazott a jelenlegi magyar politikai helyzetről: „ami most megy ebben az országban, hát nyilván ebben mindenki egyetért, aki egy kicsit is gondolkodik, hogy ez diktatúra, és itt senkinek nincs beleszólása (G3)”. A kulturális kötődés ugyanakkor erősebb a politikai megfontolásoknál: „nagyon magyar vagyok én is. És ez egy kulturális kötődés... a kultúránkat veszítjük el, ha külföldre megyünk (G3)”.

A zsidó identitás egyfajta etikai orientációt is jelent: az empátia, a tolerancia és a társadalmi igazságosság melletti elköteleződés erősen jelen van a megszólalók gondolkodásában. Ez összhangban áll azzal, amit a kulturális trauma elmélete leír: a kollektív trauma feldolgozása során kialakulhat egy kollektív erkölcsi identitás, amely a „soha többé” imperatívuszára és az emberség védelmére épül (Alexander 2004).

Kritikai reflexiók: a trauma narratívájának szociális konstrukciója

Fontos kritikai szempontként megjegyezni, hogy maga a transzgenerációs trauma narratívája is kulturálisan és társadalmilag konstruált jelenség. Az elmúlt évtizedekben a holokauszt–emlékezet és a trauma–diskurzus médiumokon, oktatási intézményeken és civil szervezeteken keresztül intézményesült, ami befolyásolja, hogyan értelmezik a leszármazottak saját tapasztalataikat (LaCapra 1998).

Az interjúalanyok válaszai nem függetlenek attól a kulturális kerettől, amelyben a holokauszt–emlékezet ma Magyarországon megjelenik. A politikai diskurzusok, múzeumi reprezentációk, filmek

(például a Napfény íze) és oktatási programok mind alakítják, hogy mit jelent „holokauszt–leszármazottnak lenni”. Ez nem vonja kétségbe a tapasztalatok valóságát, de rámutat arra, hogy az identitás és emlékezet folyamatosan újratermelődik a társadalmi kommunikációban.

További kutatási kérdés lehet, hogy mennyiben hat a trauma–narratíva normatív elvárásként, és hogyan alakítja az egyéni történetmesélést.

Kritikai szempontként felmerül, hogy az antiszemitizmus–percepció és az identitásérősítés közötti kapcsolat rendkívül komplex. Egyrészt valós társadalmi fenyegetésről van szó, másrészt a fokozott éberség (hipervigilancia) pszichológiai következményekkel járhat: gyanakvó attitűdök kialakulásával, társadalmi elkülönüléssel vagy bennünk–ellenünk típusú csoportdinamikák felerősödésével (Branscombe et al. 1999). Fontos megkülönböztetni a valós diszkrimináció átélését a trauma–öröklődésből fakadó szorongástól, bár ezek gyakran összefonódnak.

Az interjúk alapján az is megfigyelhető, hogy az antiszemitizmus–érzékenység generációnként és társadalmi közegenként változik. A rendszerváltás utáni időszakban megjelenő nyílt antiszemita diskurzusok sokkhatásúak voltak azok számára, akik a Kádár–korszakban relatív biztonságban éltek. Ez a történelmi kontextus–függőség hangsúlyozza, hogy az antiszemitizmus hatása nem statikus, hanem a politikai és társadalmi környezet függvénye.

Következtetések

A kvalitatív interjúk eredményei azt mutatják, hogy a magyarországi holokauszt–túlélők másod- és harmadgenerációs leszármazottak körében a zsidó identitás rendkívül sokrétű, és számos paradox vonást hordoz. A vallási gyakorlat hiánya ellenére erős a kulturális és etnikai kötődés; a trauma nyomasztó súlya mellett ott a büszkeség és a pozitív önazonosság; az antiszemitizmus fenyegetése egyszerre megerősítő és óvatosságra intő tényező; a múlt terhe generációról generációra száll, ugyanakkor minden generáció új megküzdési stratégiákat dolgoz ki annak feldolgozására. Az interjúk alapján különösen érdekesnek bizonyult a trauma kreatív feldolgozása, ami egyben az identitás narratívájának megdolgozása is, amely egy interjúalany esetében írás formájában nyilvánult meg. Ez a megküzdési stratégia összhangban áll a trauma–feldolgozás irodalmával, amely szerint a kreatív önkifejezés hatékony eszköze lehet a transzgenerációs trauma hatásainak csökkentésében

(Danieli, 1998; van der Kolk, 2014), és mindez a narratív identitás erősítését, megmunkáltságát hozhatja.

A transzgenerációs trauma a zsidó identitás központi alkotóeleme marad: befolyásolja a családi viselkedést (például túlzott féltés, szorongás), a társas kapcsolatok alakulását és az identitás vállalásának módját is. A vizsgálat rávilágított, hogy a trauma átadásának módja – legyen az nyílt beszéd vagy hallgatás – meghatározó az utódok identitásélményében és pszichés jólétében.

A holokausztot átélő generáció tagjai közül sokan a háború utáni évtizedekben teljes asszimilációra vagy identitásuk elrejtésére kényszerültek. Más tanulmányokból tudjuk, hogy az első generáció gyakran jellemzően hallgatással vagy fragmentált narratívákkal reagált a traumára. A traumaemlékek és a „hétköznapi” autobiografikus emlékek kettős reprezentációjának fenntartása fontos szerepet játszhatott a túlélők rezilienciájában (Békés – Perry – Starrs 2021), ami a második generációnál ambivalens zsidó identításban és fokozott pszichológiai vulnerabilitásban nyilvánult meg (Bar – On 1995; Kellermann 2001; Chaitin 2002). A fentiekkel egyetértésben az interjúk rávilágítottak arra, hogy jelentős generációs különbségek figyelhetők meg a zsidó identitás kommunikációjában és megélésében.

A legtöbb interjúalany identitása szekuláris zsidó identitás, amely nem feltétlenül jár együtt vallásgyakorlással, viszont annál inkább épít a közös történelemre, kultúrára és emlékezetre.

Eredményeink rámutatnak a nemek közötti különbségekre a trauma kezelésében: a nők körében gyakoribb a tudatos szembenézés és adekvát pszichoterápiás segítségkeresés, míg a férfiak közül többen a hallgatás vagy humor mögé rejtik traumatikus örökségüket. Továbbá, a zsidó identitás és politikai orientáció kapcsolatára vonatkozóan is visszajelzést kaptunk: a megkérdezettek nagy többsége a liberális–demokrata értékeket vallja magáénak, ami összhangban áll a nemzetközi megfigyelésekkel, miszerint a holokauszt emlékezete erős antirasszista és emberi jogi elköteleződéssel jár együtt.

A kutatás néhány újszerű meglátást kínál. Kiemelendő az a jelenség, amelyet identitás-rekonstrukciónak nevezünk: a rendszerváltás utáni időszakban a korábban asszimilálódott vagy identitásukat rejtő második generációs szülők a gyermekeik nevelése által (zsidó iskola, tábor, közösségi programok) maguk is visszatértek a zsidó közegbe.

Szintén figyelemre méltó az „öntudatlan zsidó kapcsolódás” jelensége, amikor különféle

csoportokban, amelyek nem specifikusan zsidók számára alakultak, valahogy anélkül, hogy tudnák egymás származását, szimpatikusak egymásnak, könnyebben kapcsolódnak, barátkoznak, sőt egymásba is szeretnek. Így a közös kulturális háttér rejtett kapcsolóként működik, ami tudattalanul is összehozza az embereket, és túlmutat a szociológiából és szociálpszichológiából ismert homofília jelenségén (Angelusz – Tardos 2005, McPherson et al. 2001). Hogy ez mennyire a magyarországi zsidóságra jellemző jelenség, vagy annál szélesebb holokauszt érintett populációra is igaz, további kutatásokat igényelne.

A jelenséget a szerző pszichoterápiás klinikai tapasztalata is igazolja, zsidó származású egyének hajlamosak egymás felé orientálódni, még akkor is, ha ez nem tudatos stratégia, generációkon át valamiféle kulturális „mágneses mezők”, öntudatlan mintafelismerése vezérli a társas rokonszenvi választásokat különféle társas csoportokon belül, amelyek befolyásolják a társas kapcsolatok alakulását. Magyarán lehet, hogy a zsidó kulturális háttér generációkon át továbbadott implicit relációs mintázatokat, értékeket, humorformákat, kommunikációs stílusokat tartalmaz, amelyek lehetséges, hogy tudattalanul felismerhetők. A közös történelmi tapasztalat (üldöztetés, rejtőzés, alkalmazkodás) hasonló affektív mintázatokat hozhat létre, amelyek tudattalanul rezonálnak egymással.

A nemzeti (magyar) és zsidó identitás kényes viszonya

Az interjúkban több alkalommal felmerült a magyar és zsidó identitás egymáshoz való viszonya, amely komplex és gyakran feszültségekkel terhelt téma. Egy interjúalany megfogalmazása szerint: „nagyon magyar vagyok én is. És ez egy kulturális kötődés... a kultúránkat veszítjük el, ha külföldre megyünk (G2)”

Ez a kettős identitás – magyarnak és zsidónak lenni egyszerre – különböző formákban jelenik meg: egyesek számára a két identitás zavartalanul együtt él, és mindkét kulturális kötődés gazdagítja az önazonosságot, mások számára a magyar társadalom antiszemita megnyilvánulásai megkérdőjelezik, mennyire lehet „igazán magyar” zsidóként. Egy interjúalany megjegyzése szerint a jelenlegi politikai környezet diktatórikus jellege felerősíti ezt a feszültséget. Több interjúalany említette, hogy a magyar kultúra bizonyos elemeihez (nyelv, irodalom, zene) erősen kötődik, miközben a magyar politikai identitástól elhatárolódik. Néhányan úgy élik meg, hogy

Magyarországon ugyan „otthon” vannak, de mindig megmarad egyfajta kívülállóság, idegenség érzés, ami történelmi tapasztalatokból fakad.

A nemzeti és etnikai identitás viszonya különösen érdekessé válik a holokauszt kontextusában, ahol a magyar állam szerepe az üldöztetésben komoly kollektív traumát okozott. A jelen politikai diskurzusok – különösen a Horthy-korszak rehabilitálási kísérletei – tovább bonyolítják ezt a viszonyt. További kutatásokra van szükség annak megértéséhez, hogyan dolgozzák fel magukban a holokauszt-leszármazottak ezt a kettős identitást különböző élethelyzetekben és történelmi időszakokban.

További kutatási javaslatok

A feltárt jelenségek megerősítésére és kiterjesztésére érdemes lenne szélesebb körű, akár kvantitatív módszereket is alkalmazó vizsgálatokat folytatni. Egy reprezentatív felmérés nagyobb mintán hozzájárulhatna annak meghatározásához, mennyire általánosak az itt azonosított mintázatok a magyarországi zsidó közösségekben. Emellett hasznos volna egy hosszútávú, longitudinális kutatás, amely nyomon követi a negyedik generáció (dédunokák) identitásalakulását, különös tekintettel arra, hogy náluk hogyan öröklődik vagy halványul a holokauszt emlékezete.

A fizikai fenyegetettségtől való félelem a zsidó identitást vallók körében épp, hogy csak említést kap az interjúkban. További kutatásokat igényel, hogy a 2023. október 7-i Be’eri mérsárlás és az Izrael–Hamász háború, valamint a globális antiszemita hangok felerősödése hogyan változtathatott a magyarországi zsidók identitásának a felvállalhatóságán a megélt biztonság-percepció függvényében.

Érdekes kutatási irány lenne a kreatív feldolgozási módszerek (írás, művészet) szerepének mélyebb feltárása a transzgenerációs trauma kezelésében és az identitás alakulásában. Az interjúk alapján úgy tűnik, hogy ezek hatékony megküzdési stratégiák lehetnek, amelyek hatását a zsidó identitásra érdemes lenne bővebb mintán és strukturáltabb módon vizsgálni.

Az öntudatlan, zsidó emberek egymás családi hátteréről vagy identitásáról való tudás nélküli egymás felé vonzódásának jelenségének a körvonalazódása a jelen kutatásban egy empirikusan nehezen megragadható fenomén, aminek létezése, magyarázata további kutatásokat igényel. A jelenség értelmezéséhez a pszichoanalitikus szakirodalomból ismert interszubjektív tudattalan egymásrahatás elmélete is adhat támpontokat. Az interszubjektív tudattalan kölcsönhatás pszichoanalízisben azt a jelenséget írja

le, amikor két vagy több személy tudattalan pszichés tartalmait, affektusait és relációs mintázatait kölcsönösen hatnak egymásra, anélkül, hogy ez tudatos szinten felismerhető lenne (Stolorow – Atwood – Brandchaft 1994; Davoine – Gaudillière 2004). Ez a folyamat túlmutat az egyéni tudattalan működésén, és a kapcsolati térben jön létre, és vélhetően olyan közösségekben jelenhet meg, melyek sorsalakulásában hasonló történelmi és társadalmi hatások játszottak szerepet.

A trauma artikulációja és az identitás újrendezése ma már nem csak családon vagy vallási közösségen belül történik, hanem a digitális térben és civil aktivizmusban is – ezek az új „feldolgozási mezők” a kollektív és egyéni identitás új formáit hozzák létre, ami további feltárást igényel.

A holokauszt utáni harmadik generáció zsidó identitása egyszerre hordozza a múlt terheit és a jövő reményeit. A jelen tanulmány rávilágított, hogy a kollektív trauma emlékezete még mindig formálja az identitást, ugyanakkor a második és harmadik generáció tagjai aktívan alakítják saját zsidó identitásukat a kulturális megőrzés, a közösségi élet és a morális tanulságok mentén. A zsidó identitás ebben a kontextusban nem pusztán vallási hovatartozás, hanem egy történelmi–társadalmi identitás, amely magában foglalja az emlékezést, az összetartozást és az értékeket.

A kutatás limitációi

Fontos hangsúlyozni, hogy a jelen kutatás eredményei a kvalitatív jelleg miatt nem általánosíthatók korlátlanul. A minta kis méretű és nem reprezentatív: túlnyomórészt budapesti, városi, középosztálybeli, értelmiségi háttérrel rendelkező személyek kerültek be a vizsgálatba, akik önként vállalkoztak az interjúra. A Budapest–fókusz miatt vidéki minták nélkül a következtetések elsősorban városi közegre vonatkoztathatóak, és a korosztályi és társadalmi osztály szerinti torzítás is figyelembe veendő. Ez mintavételi torzítást eredményezhetett. A kvalitatív adatok kvantitatív mutatókká alakítása csupán tájékoztató jellegű, és nem tekinthető statisztikailag megalapozottnak. Továbbá, a kutatás retrospektív önbeszámolókon alapul, melyek szubjektívek és torzíthatják a múlt eseményeinek rekonstruálását. Kvalitatív jellegű kutatásoknál a szerző szubjektivitása is hatással lehet a kutatás következtetéseire, és a szemléltető idézetek szerzői szelekciója befolyásolhatja a tanulmány olvasójában kialakuló narratív képet.

Felhasznált szakirodalom

- Alexander, Jeffrey C. 2004 *Cultural Trauma and Collective Identity*. University of California Press, Berkeley.
- Angelusz Róbert – Tardos Róbert 2005 A választói tömbök rejtett hálózata. In Angelusz Róbert – Tardos Róbert szerk. *Törések, hidak, hálók. Választói magatartás és politikai tagolódás Magyarországon. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány*, Budapest. 65–159.
- Assmann, Jan 2013 *Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen* (7. kiadás). C. H. Beck, München.
- Bar-On, Dan 1995 *Fear and Hope: Three Generations of Holocaust Survivors' Families*. Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Békés, V. – Perry, J. C. – Starrs, C. J. 2017 Resilience in Holocaust survivors: A study of defense mechanisms in Holocaust narratives. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 26. 10:1072–1089. <https://doi.org/10.1080/10926771.2017.1320344>
- Békés, V. – Perry, J. C. – Starrs, C. J. 2021 Coping action patterns in trauma and other autobiographic narratives in Holocaust survivors: A mixed-methods study. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 30. 10:1307–1326. <https://doi.org/10.1080/10926771.2020.1853296>
- Békés, V. – Starrs, C. J. 2024a Transgenerational Trauma: Perceived parental style, children's adaptational efforts, and mental health outcomes in second and third generation Holocaust offspring in Hungary. *American Journal of Orthopsychiatry*, 95. 1:12–22. <https://doi.org/10.1037/ort0000758> PubMed
- Békés, V. – Starrs, C. J. 2024b Assessing transgenerational trauma transmission: Development and psychometric properties of the Historical Intergenerational Trauma Questionnaire (HITT–Q). *European Journal of Psychotraumatology*, 15. 1:2329510. <https://doi.org/10.1080/20008066.2024.2329510> PubMed+1
- Békés, V. – Starrs, C. J. 2024c A Holokauszt transzgenerációs hatása: beszámoló a magyarországi kutatás eredményeiről. *Szombat*, XXXVI(10):23–26.
- Braham, Randolph L. 2016 Hungary: The assault on the historical memory of the Holocaust. In Braham, R. L. – Kovács, A. eds. *The Holocaust in Hungary: Seventy Years Later*. Central European University Press, Budapest. 229–261.
- Branscombe, Naomi R. – Schmitt, Michael T. – Harvey, Richard D. 1999 Perceiving pervasive discrimination among African Americans: Implications for group identification and well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77. 1:135–149. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.77.1.135> ResearchGate
- Braun, V. – Clarke, V. 2006 Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3. 2:77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp0630a>
- Chaitin, Julia 2002 Issues and interpersonal values among three generations in families of Holocaust survivors. *Journal of Social and Personal Relationships*, 19. 3:379–402. <https://doi.org/10.1177/0265407502193005> SAGE Journals
- Cohen, Steven M. – Eisen, Arnold M. 2000 *The Jew Within: Self, Family, and Community in America*. Indiana University Press, Bloomington.
- Cohn, I. G. – Morrison, N. M. V. 2018 Echoes of transgenerational trauma in the lived experiences of Jewish Australian grandchildren of Holocaust survivors. *Australian Journal of Psychology*, 70. 3:199–207. <https://doi.org/10.1111/ajpy.12194>
- Csepeli György – Papp Richárd 2025 *Kiáltó csend – A holokauszt helyi emlékezete Magyarországon. Múlt és Jövő Kiadó*, Budapest.
- Danieli, Yael 1998 szerk. *International Handbook of Multigenerational Legacies of Trauma*. Plenum Press, New York.
- Davoine, Françoise – Gaudillière, Jean–Max 2004 *History Beyond Trauma*. Other Press, New York.
- Erős Ferenc 2007 *Trauma és történelem: Szociálpszichológiai és pszichoanalitikus tanulmányok*. Jászöveg Műhely Kiadó, Budapest.
- Erős Ferenc – Vajda Júlia – Kovács Éva 1998 *Hogyan jövünk ki a gettóból? Zsidó identitás a mai Magyarországon. Új Mandátum Könyvkiadó*, Budapest.

- Feischmidt Margit – Glózer Rita 2010 Antisemitism in Hungary: Social roots and cultural representations. *East European Jewish Affairs*, 40. 2:161–182.
- Greenfeld, D. – Reupert, A. – Harris, N. – Jacobs, N. 2022 Between fear and hope: The lived experiences of grandchildren of Holocaust survivors: A qualitative systematic literature review. *Journal of Loss and Trauma*, 27. 2:120–136. <https://doi.org/10.1080/15325024.2021.1905320>
- Gyáni Gábor 2004 Emlékezés, emlékezet és a történelem diszkurzusa. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Hirsch, Marianne 2008 The generation of postmemory. *Poetics Today*, 29. 1:103–128. <https://doi.org/10.1215/03335372-2007-019>
- Hirsch, Marianne 2012 The Generation of Postmemory: Writing and Visual Culture after the Holocaust. Columbia University Press, New York.
- Kellermann, Natan P. F. 2001 Transmission of Holocaust trauma: An integrative view. *Psychiatry*, 64. 3:256–267. <https://doi.org/10.1521/psyc.64.3.256.18464> PubMed
- Kidron, C. A. 2013 Being there together: Dark family tourism and the emotive experience of co-presence in the Holocaust past. *Annals of Tourism Research*, 41:175–194. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2012.12.009>
- Kovács András 2015 Antisemitic Prejudices in Europe. B'nai B'rith Europe, [kiadási hely nélkül].
- Kovács Mónika – Vajda Júlia 2002 Múlt és jelen: A holokauszt emlékezete Magyarországon. Balassi Kiadó, Budapest.
- Krauskopf, I. E. – Bates, G. W. – Cook, R. 2023 Children of Holocaust survivors: The experience of engaging with a traumatic family history. *Genealogy*, 7. 1:20. <https://doi.org/10.3390/genealogy7010020> MDPI
- LaCapra, Dominick 1998 History and Memory after Auschwitz. Cornell University Press, Ithaca, NY.
- Márton László szerk. 2015 Zsidó identitás a holokauszt után: Tanulmányok. Pallas Páholy, Budapest.
- McPherson, Miller – Smith–Lovin, Lynn – Cook, James M. 2001 Birds of a feather: Homophily in social networks. *Annual Review of Sociology*, 27:415–444. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.27.1.415> jcpa.org
- Papp Richárd 2004 A láthatatlan múlt: Családi emlékezet és történelem. MTA Szociológiai Kutatóintézet, Budapest.
- Starrs, Claire J. – Békés, Vera 2025 Historical intergenerational trauma transmission model: A comprehensive framework of family and offspring processes of transgenerational trauma. *Traumatology*, 31. 2:243–251. <https://doi.org/10.1037/trm0000505> ResearchGate
- Stolorow, Robert D. – Atwood, George E. – Brandchaft, Bernard 1994 The Intersubjective Perspective. Jason Aronson, Northvale, NJ.
- Szász A. 2015 Emlékezet és identitás: A zsidó közösség Magyarországon. Argumentum Kiadó, Budapest.
- Szász A. – Kövály Zoltán 2011 Trauma és identitás a holokauszt-túlélők családjában. *Pszichológia*, 31. 2:123–145.
- Tajfel, Henri – Turner, John C. 1979 An integrative theory of intergroup conflict. In Austin, W. G. – Worchel, S. eds. *The Social Psychology of Intergroup Relations*. Brooks/Cole, Monterey. 33–47.
- van der Kolk, Bessel A. 2014 The Body Keeps the Score: Brain, Mind, and Body in the Healing of Trauma. Viking, New York.
- Virág Teréz 2000 Children of Social Trauma: Hungarian Psychoanalytic Case Studies. Jessica Kingsley Publishers, London – Philadelphia.
- Volkan, Vamik D. 2001 Transgenerational transmissions and chosen traumas: An aspect of large-group identity. *Group Analysis*, 34. 1:79–97. <https://doi.org/10.1177/05333160122077730> SAGE Journals
- Wardi, Dina 1992 Memorial Candles: Children of the Holocaust. Routledge, London.
- Yehuda, Rachel – Lehrner, Amy 2018 Intergenerational transmission of trauma effects: Putative role of epigenetic mechanisms. *World Psychiatry*, 17. 3:243–257. <https://doi.org/10.1002/wps.20568>
- Yehuda, Rachel – Teicher, Martin H. – Seckl, Jonathan R. – Grossman, Robert A. – Morris, Adam – Bierer, Linda M. 2005 Parental posttraumatic stress disorder as a vulnerability factor for low cortisol trait in offspring of Holocaust survivors. *Archives of General Psychiatry*, 62. 9:1040–1048. <https://doi.org/10.1001/archpsyc.62.9.1040>